

„O nezdárném porodu dvou děvčátek...“

Nešťastný pôrod siamských dvojčiat očami humanistu Juraja Tesáka Mošovského

Angela Škovierová

ŠKOVIEROVÁ, A.: “About the unfortunate birth of two girls...” The unsuccessful birth of Siamese twins from the perspective of humanist Juraj Tesák Mošovský

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 2, pp. 126-137

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.2.3>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1522-9863>

Key words: Juraj Tesák Mošovský, humanism, births, conjoined twins, religion

Juraj Tesák Mošovský (1547 – 1617) was one of the most prolific humanist writers from the territory of present-day Slovakia, although he lived and worked in Bohemia and Moravia. He was a writer, playwright, poet, and Utraquist priest and church dignitary. His best-known play is *Komedie z knihy Zákona božího, jenž slove Ruth* (A comedy from the book of Divine Law, known as Ruth, 1604). In addition to occasional Latin poetry, he published over forty religious and moralistic works in both Czech and Latin, including the sermon *Pravdivé vypsání. O nezdárném porodu dvou děvčátek...* (A true account: On the unfortunate birth of two girls..., 1608), which examines (within the framework of contemporary knowledge) abnormal births and neonatal anomalies. The impetus for writing this sermon was the birth of conjoined twins. In it, Tesák Mošovský cites numerous historical accounts of Siamese twins and other congenital deformities, grounding his interpretation in the Bible, as well as medieval and early modern literature. His commentary is shaped by a Christian worldview, explaining such cases as manifestations of divine will, divine punishment, or warnings of impending misfortunes. The aim of this study is to introduce this work, which has so far received little attention from literary historians.

Klíčové slová: Juraj Tesák Mošovský, humanizmus, pôrody, zrastené dvojčičky, náboženstvo

Spisy reflektujúce neobvyklé prírodné javy, nebeské úkazy a rôzne anomálie boli v období humanizmu pomerne obľúbené a populárne. Autorom poskytovali priestor na vyjadrenie kresťanského svetonázoru alebo konfesionalnej príslušnosti, boli však zrejme aj žiadaným obchodným artiklom, pretože uspokojovali záujem ľudí o senzácie. V období humanizmu sa popri otázkach ľudskej duše a spirituality upriamuje pozornosť aj na ľudské telo, prirodzene, v súlade s kresťanským svetonázorom. Súvékové autority sa ním zaoberali v úsilí pochopiť a odhaliť zákonitosti jeho fungovania. Zaujímali ich interakcie medzi človekom a prírodou i medzi ľuďmi navzájom, hľadali súvislosti medzi poveternostnými javmi, prírodnými a sociálnymi podmienkami a kvalitou ľudského života. Svoje pozorovania, postrehy a názory zaznamenávali písomne, pričom ich porovnávali s minulosťou – či už s ústnou tradíciou, alebo hľadali analógie v starých antických spisoch alebo v Biblii.

Jedným z dobových autorov, ktorí sa vo svojej tvorbe dotkli aj problematiky ľudskej telesnosti v jej deformovanej podobe, bol Juraj Tesák Mošovský (Tesacius, Tesaczyus, Tessak, Thesacius, Mochovienus, Mosoviensis, Panonius, 1547 – 1617). Tento spisovateľ, dramatik, básnik, utrakvistický farár a cirkevný hodnostár patrí do relatívne početnej skupiny humanistických vzdelancov, ktorí pochádzali z územia dnešného Slovenska, avšak na prelome 16. a 17. storočia našli uplatnenie v Čechách a na Morave (Škovierová 2022).

J. Tesák Mošovský je autorom divadelnej hry *Komedie z knihy Zákona božieho, jenž slove Ruth* (1604),¹ písal príležitostnú latinskú poéziu (oslavné a gratulačné básne a epitafy), ktorú vydával samostatne alebo v spoločných vydaniach s inými autormi. Korpus jeho diela dopĺňa vyše štyridsať spisov prevažne náboženského a mravoučného charakteru v českom a latinskom jazyku. Významnú časť jeho tvorby (šestnásť tlačí) tvoria kázne: pohrebné, nedelné inšpirované žalmami a kázne o zázrakoch a neobvyklých javoch.² Viaceré jeho spisy však boli zničené alebo sa nezachovali, pretože v období rekatolizácie sa dostali na *Index zakázaných kníh*, ktorého autorom bol český jezuitský kazateľ, náboženský spisovateľ a cenzor Matej Antonín Koniáš (1691 – 1760).

Spomedzi zachovaných kázni J. Tesáka Mošovského sa tematicky vyníma kázeň z roku 1608, ktorej úplný názov znie: *Pravdivé vypsání. O nezdržném porodu dvou děvčátek vrchy hlav srostlých kteréž se v kraji Hradeckém půl míle od města Jaroměře a půl míle od Králova Dvoru na gruntech urozeného Pana P. Václava Albrechta Eusebia z Valdštejna v vsi Slotové v třetí neděli adventní o půl noci na pondělí léta pominulého 1607. spolu z jedné matky narodili a podnes obě jsou živé. Kázání v městě Hradci Králové nad Labem v neděli první po Třech králích v hlavním kostele učiněné a vydané od kněze Jiříka Tesáka Mošovského předního téhož města zpravce církevního*. Dátum vydania (1608) uvádza chronostich: „PánIe ChrIsto-

1 *Komedie z knihy Zákona božieho, jenž slove Ruth, sebraná, a slovné a vzácné poctivosti pánům starším ouředníkům i jiným pánům sousedům záduší kostela S^o Havla v Starém Městě Pražském p. Patronům a ochráncům mne laskavým Štědrého večera i pro dokázání setrné vděčnosti, připsaná ode mne Adama Tesaciuse Brodského při téměř záduší správce školního*. Vytisknuto v Starém Městě Pražském v impresii Šumanské (1604), 160 (Knihopis č. K16097).

2 Podľa Knihopisu sa podarilo identifikovať kázne označené týmito číslami: K16079, K16080, K16081, K16083, K16085, K16085a, K16087, K16088, K16092, K16093, K16094, K16095, K16099, K16104, K16111, K16112.

Pojem kázeň označoval reč duchovného (kňaza, diakona, biskupa) k veriaciom počas bohoslužby a príležitostne i mimo nej a aj písaný text takejto výpovede.⁴ Rukopisné a tlačené kázne boli najvyužívanejším žánrom náboženskej literatúry s vieroučným, mravoučným alebo výchovným poslaním. Boli adresované širšiemu (nediferencovanému) publiku a všeobecne reagovali na široké spektrum tém. Kázalo sa v nedele a vo sviatky, na vigílie (v predvečer pôstneho obdobia), počas pôstu alebo pri špeciálnych príležitostiach (konsekrácia biskupa, posvätenie kostola, pohreb a podobne; Slovník literatury staropolskiej... 1990: 317-318). Rozvoj kníhtlače pomohol rozšíriť diela mnohých vynikajúcich kazateľov a rovnako aj popularizovať isté témy a myšlienkové prúdy. Kázne boli vydávané jednotlivo alebo v rôznych príležitostných zbierkach a postilách. Pri tlačou vydaných textoch však s určitosťou nevieme, či skutočne zazneli v podobe, v akej boli vytlačené. Určite dochádzalo k úpravám slovosledu, autori takisto niekedy pridávali myšlienky, ktoré v pôvodnej (ústne prednášanej) podobe kázne nezazneli, dopĺňali exemplá, prípadne uplatňovali autocenzúru. Jedným z dokladov neskorších úprav homiletických textov pre tlač (ktorý sa týka aj analyzovanej kázne) je použitie chronogramov. Je totiž ťažké predstaviť si, že by rečník použil chronogram na kazateľnici (Sládek 2017: 38). J. Tesák Mošovský zaradil do svojej kázne celkovo päť chronogramov, vždy jeden za každou významovo uzavretou časťou. To, že text dodatočne upravoval pre tlač, vidno najmä na eliminácii priameho oslovenia poslucháčov, ktoré ostalo len na začiatku a konci textu („lidé milí“, „A protož milí synové a dcery“). Väčšina jeho konštatovaní má skôr neutrálny, neosobný tón.

J. Tesák Mošovský reagoval v kázni na prípad, ktorý sa stal 16. decembra 1607. Kázeň predniesol 13. januára 1608, teda necelý mesiac po udalosti, v hlavnom kostole v Hradci Králové, kde bol v rokoch 1604 – 1608 arcidekanom. Zrejme krátko nato bola kázeň s podporou radných pánov troch miest (Hradec Králové, Polička, Jaroměř) vydaná tlačou v Prahe. Túto skutočnosť dokladá predhovor s datovaním na deň svätého Antonína (17. januára).

Pri závažných udalostiach, s ktorými bolo treba oboznámiť aj širšie publikum než len veriaciach miestneho cirkevného spoločenstva, bývali kázne vydané tlačou doplnené zvyčajnými a relevantnými paratextovými prvkami (venovanie, verše a ilustrácie). Mecéni, ktorí finančne podporili vydanie, boli zväčša apostrofovaní v dedikácii.⁵ Dedikovanie tlačí významným osobám, inštitúciám, mestským hodnostárom, vysokým zemským úradníkom alebo predstaviteľom cirkevného spoločenstva, ku ktorému sa autor hlásil, bolo na prelome 16. a 17. storočia bežné, ba dokonca potrebné. J. Tesák Mošovský v dedikácii svojej kázne uvádza, že adresátov venovania si vybral na základe blízkosti obce Slotov, kde sa udalosť stala, k uvedeným mestám. Mesto Polička preto, lebo tam

3 Knihopis č. K16115.

4 K aktuálnemu výskumu kázni z rozličných aspektov napríklad Soukup – Brtánová 2019.

5 S podobným prístupom sa možno stretnúť napríklad v kázni Mateja Plorantia († 1620) o ničivom požiari v Lipniku nad Bečvou (1613) (Knihopis č. K13944) alebo Jana Prokopa Litoměřického (činný 1620) o zemetrasení v Královéhradeckom kraji (1620) (Knihopis č. K14400).

ako školský správca pôsobil jeho syn Adam Tesák (1579 – 1655). Súčasťou tlače sú štyri latinské básne v elegickom distichu, ktoré bolo vyššou umeleckou formou básnictva a v období raného novoveku podobne ako v antike patrilo k obľúbeným a preferovaným formám. Mošovskému ich venovali zaťovia Izaiáš Gigenius (asi 1574 – 1598) (dve dvojveršia) a Václav Makovecius (asi 1585 – 1617) (tri dvojveršia), syn Adam Tesák (dve dvojveršia) a príležitostný básnik Gabriel Svěchinus z Paumberka († 1632) (päť dvojverší). Ide o konvenčné verše zhodne vyjadrujúce hrôzu nad opisovanou udalosťou, prosbu o Božiu ochranu a odovzdanosť do Božích rúk. Ukazuje sa tu tak aj zapojenie názorovo a príbuzensky spriaznených osobností do procesu vzniku a vydania diela (Soleiman pour Hashemi 2024: 61).

Jazykom spisu je čeština so zastúpením latinských citátov a sporadickým výskytom germanizmov (napríklad „šenkovní domy“, „Božský šafar“, „truňk“, „freymarkt“). V českom prostredí sa na rozdiel od uhorského prostredia sformoval aj silný národný humanizmus (Kákošová 2017: 8). Česky píšuci autori – medzi nimi i tí, ktorí prišli do Čiech a na Moravu z územia dnešného Slovenska – adresovali svoje mravoučné traktáty, kázne, divadelné hry i diela formujúce praktickú zbožnosť najmä meštianskym vrstvám. Do svojich diel vkladali elitné a pre humanizmus typické prvky, ako sú alúzie na antických autorov, latinské citáty, sentencie, gnómy,⁶ trópy a figúry (napríklad aliterácie)⁷ či rôzne topické konštrukcie, datovanie vo forme chronogramu a podobne. Naopak, pre kázne adresované ľudovým vrstvám bolo typické využitie veršikov a prirovnaní z ľudového prostredia (prirovnania k hovädám, kobylám a podobne).

Tlačou vydaná kázeň J. Tesáka Mošovského má výrazne formalizované venovanie, ktoré obsahuje niekoľko topických prvkov. Uvádza sa v ňom, že zámerom autora je priniesť novinky, čo sa stalo v jeho kraji, ale samotná téma kázne – pôrod dievčat zrastených vrchnou časťou hlavy v obci Slotov – nie je vyjadrená priamo. Podrobnosti o udalosti sa pred čitateľom odkrývajú postupne v jednotlivých častiach kázne.

Najmä v mravoučných traktátoch a kázňach bolo veľmi rozšírené používanie exempliel rôzneho druhu; ich pramene sú síce spravidla identifikovateľné, niekedy však ich precíznejšie určenie sťažuje nedostatočná paginácia, označenie kapitoly alebo verša (Soleiman pour Hashemi 2022: 561). Pomerne častá bola kombinácia príkladu z dávnejšej (antickej, ranokresťanskej) histórie a aktuálneho diania, bežné boli aj aktualizácie. U J. Tesáka Mošovského zastupuje neskorú antiku príklad z diela sv. Augustína (*De Civitate Dei*, lib. 16, cap. 8) o tom, že za jeho čias sa narodil človek, ktorý mal dve hlavy, dve hrude a štyri ruky, ale spodná časť tela bola v poriadku. Zo súčasnosti vyberá J. Tesák Mošovský udalosť z mesta Nebra (Unstrut) v Durínsku (v skutočnosti Burgenland), kde sa 26. júna 1555 manželke miestneho obuvníka po dvoch dňoch pôrodných bolestí narodilo dievčatko. Hneď po pôrode však matke vyšľahol z lona s veľkým hrmostom smradlavý oheň a matku aj dieťa popálil. Topickým prvkom je i proklamovaná poníženosť autora („Což i já jako jeden z nejmenších kneží Páně považuje

6 Napríklad „ubi multitudo liberorum, ibi multitudo angelorum“, v preklade: „Kde je množstvo detí, tam je množstvo anjelov.“

7 Napríklad „Monstrosi monstrosi monstrant monstrantia monstra“, v preklade: „Prišerý predstavujú prišerám prišerné prišerý.“

130 toto s pomoci Boží sebral a sepsal“) a narážka na neprajníkov („Na hánce a cizích prací posměvače i na jiné šilhavé oči s velikými nosy nic nedbám: vida a znaje, že Cunctis qui placeat, non credo, quod modo vivat“).⁸ Motív ústrikov voči autorom bol jedným z typických prvkov latinských tlačí skúmaného obdobia (Storchová 2011: 199).

Výklad J. Tesáka Mošovského sa odkláňa od tradičnej a už od stredoveku obľúbenej formy podrobne rozvíjajúcej príslušnú perikopu (Sládek 2019: 106). V tlači nie je ani vyjadrená a graficky odlišená. Ide totiž o takzvanú kázeň *super evangelia* a jej výklad je naviazaný na evanjelium podľa Lukáša (2, 41-46)⁹ o tom, ako Ježiš išiel s Máriou a Jozefom na veľkonočné sviatky do Jeruzalema. Keď sa vracali, Ježiš nebol s nimi, ale našli ho až po troch dňoch medzi učiteľmi v chráme.

V priebehu času sa ustálila základná, modelová osnova kázne s niekoľkými časťami. U J. Tesáka Mošovského nasleduje za venovaním krátky úvod (*exordium*), ktorý sa začína modlitbou („Christo Sacrum, pravý Bůh a pravý člověk Kristus Ježiš náš Spasitel jediný rač s námi se všemi hříšnými býti jak nyní, tak potom i vždycky a až na věky věkův AMEN“). Modlitba a zasvätenie Kristovi je tu zároveň aj akýmsi ekvivalentom vzývania múz, ktoré je typické pre dobové latinské tlače. *Propositio* je tvorené stručným pripomenutím evanjelia a *partitio*, heslovité oboznámenie s námetom a rozvrhnutím kázne, tvorí záver úvodnej kapitoly. Celá kázeň je rozdelená na štyri časti, niektoré sa však členia ešte ďalej: 1. čo by mali ľudia, a zvlášť manželia, vedieť o plodení a rodení detí; 2. boli alebo neboli v minulosti známe takéto hrozné a „nepodarené“ pôrody; 3. ak boli známe, kto bol ich pôvodcom a príčinou; 4. prečo Pán Boh dopúšťa na ľudí takéto pôrody a prečo dáva o nich vedieť.

Hlavnú a najdôležitejšiu časť tlače tvorí vysvetlenie témy kázňového textu (*declaratio*), pričom argumentácia autora je koncentrovaná do časti *demonstratio*, kde svoje tvrdenia podporuje alúziami na Bibliu a antickú aj dobovú spisbu a takisto rozličnými príkladmi.

V prvom bode (O prvom) zdôrazňuje, že plodenie a rodenie detí je veľký zázrak. Pán Boh by vo svojej všemohúcnosti mohol stvoriť každého človeka zvlášť, ale už v raji dal príkaz prvým ľuďom, aby sa množili a plodili deti. Vďaka tomu každý vyrastá v (širšej) rodine, do ktorej patrí okrem rodičov a súrodencov aj ďalšie príbuzenstvo. Rodičia musia svoje deti chrániť a strážiť.

Pôrodných bolestí, ktoré sú následkom hriechu, nie je ušetrená žiadna žena, bez ohľadu na stav, národnosť alebo spoločenské postavenie. Niektoré ženy pri pôrode aj zomierajú, na čo J. Tesák Mošovský uvádza rad príkladov: biblická Benjamínova matka Ráchel, v roku 1547 Anna, manželka cisára Ferdinanda a matka cisára Maximiliána II., v roku 1539 Izabela, manželka cisára Karola, pričom jej úmrtiu predchádzalo zjavenie kométy, v roku 1587 Dorota, manželka kniežaťa Henricha Braunšvického a dcéra saského kurfirsta Augusta. Z tohto výpočtu vidno, že za biblickým exemplom použil ilustračné príklady z nedávnej minulosti, ktoré mu pomohli prepojiť minulosť s prítomnosťou (Soleiman pour Hashemi 2022: 562). V tejto súvislosti J. Tesák Mošovský uvádza, že za obdobie

8 „Neverím, že žije správne, kto sa páči všetkým.“

9 J. Tesák Mošovský neoznačuje, ktoré verše z evanjelia použil.

štyroch rokov, počas ktorých pôsobil v Hradci Králové, sám pochoval viacero žien, čo neprežili pôrod, zato však od roku 1578, keď nastúpil do kňazského úradu, pokrstil už viac ako tristo detí (je to zaujímavá demografická informácia). Pripomína, že rodiť a plodiť deti je užitočný čin a to, že Boh ľuďom dáva možnosť privádzať na svet deti, je veľká Božia milosť a láska. Ak by sa čo len päťdesiat alebo šesťdesiat rokov nerodili deti, zem by začala pustnúť. Rozvíja tiež myšlienku, že počet detí v rodinách sa rôzni, niekto ich má menej, niekto veľa, niekomu sa narodia aj dvojčatá a trojčatá, a ilustruje to viacerými biblickými príkladmi (dvanásť Jákobových synov, Rebeka a Tamar, Sára, Alžbeta a Zachariáš). V tejto súvislosti pripomína, že z Božej milosti i ženy v staršom veku môžu porodiť deti. Špeciálne sa venuje dvojčatám (a to v rôznych kombináciách: dve dievčatá, dvaja chlapci, dievča a chlapec). Opierajúc sa o Aristotela však dodáva, že žena môže porodiť naraz (pri jednom pôrode) najviac päť detí. Pri tvrdení, že v niektorých kultúrach považujú narodenie dievčata za menej šťastné ako narodenie chlapca, neuvádza žiaden zdroj, možno však predpokladať, že táto poznámka reflektuje všeobecne rozšírenú predstavu na základe populárnych dobových svedectiev, správ a cestopisných denníkov opisujúcich mravy „barbarských“ národov. Podotýka, že bez dievčat by sa nerodili ďalšie deti, preto sú potrebné obe pohlavia. Rodičia majú byť za deti vďační a majú ich vychovávať v bohabojnosti. Na tomto mieste pohotovo odkazuje na svoju knižku *Mladistvá Oliva* z roku 1606,¹⁰ ktorá sa venuje etickej výchove a náboženskej morálke.

V druhom bode (O druhém) cituje rôzne príklady, ktoré hovoria o abnormálnych pôrodoch. Napríklad v roku 1413 v meste Sanderhausen v Bavorsku (v skutočnosti v Sliezsku) sa narodilo dievčatko, ktoré malo dvanásť hláv a štyri ramená, ruky a nohy. Podľa známeho diela Sebastiana Münstera (1488 – 1552) (*Cosmografia universalis*, lib. 3, fol. 625) sa v roku 1425 neďaleko mestečka Worms narodili dievčatá, ktoré boli zrastené vrchnou časťou tela a dožili sa desať rokov. Keď jedna z nich zomrela, druhú sa pokúsili od nej oddeliť (odfatím), no i ona čoskoro skonala. J. Tesák Mošovský spomína aj mnoho ďalších príkladov: dieťa s dvoma hlavami alebo *Satanicum faetum* (Satanov plod), novorodenca, ktorý nemal ruky ani nohy, na hrudi blízko ľavého ramena mal ústa a na ľavom ramene ucho. Z domáceho českého prostredia zapisuje prípad, keď sa v roku 1572 v Rakovníku narodili dievčatká zrastené v oblasti ramien. Ich matka vraj stále žije. Nemecký reformačný teológ Cyriacus Spangenberg (1528 – 1604) vo svojom *Katechizme* vraj píše, že jeden zeman každú nedeľu namiesto do kostola na bohoslužbu chodil so psami a s chrtmi a jeho žena potom porodila dieťa so psou hlavou. V Hornom Nemecku sa narodilo dieťa, ktoré malo zlatý zub, o čom napísal básen s názvom *Carmen* známy a vysoko učený doktor Adam Zalužanský.¹¹ Za formuláciou „písničky také prodejně míváte z nichž též poznat můžete co a jací porodové se staly Léta Páně 1596“ môžeme tušiť narážku na (pravdepodobne) nejakú jarmočnú pieseň.

Až v závere druhej časti sa J. Tesák Mošovský dostáva k inkriminovanému pôrodu siamských dvojčiat v Slotove, v dedine patriacej Václavovi Albrechtovi Eusebiovovi z Valdštejna. Uvádza meno matky zrastených detí (Barbora), meno

10 Knihopis č. K16101.

11 Adam Zalužanský zo Zalužan (asi 1555 – 1613), český humanista, lekár, lekárnik, botanik a pedagóg.

132 jej manžela (Ondrej Firela) aj to, že išlo o prvorodičku. Dopĺňa tiež informáciu, že obe deti sú už pokrstené (Anna, Barbora), stále žijú a ľudia sa na ne chodia pozerat'. Dodáva, že v obci Vyznanov, na majetkoch rovnakého zemepána, sa narodilo dieťa bez úst a bez prstov, ale to už zomrelo. Aj v obci Podstrání sa v minulom roku (1606 alebo 1607) narodilo dieťa, ktoré malo len jednu ruku.

Tretí bod (O tretím) sa kompozične delí na tri výkladové celky. J. Tesák Mošovský sa v ňom zaoberá príčinami takýchto „nešťastných“ pôrodov. Nejde o vysvetlenie súvisiace s medicínskym poznaním, ale o náboženské (kresťanské) reflektovanie fungovania sveta a prírody, adekvátne teologickému povolaniu autora a žánru kázne.

Prvou príčinou je podľa autora Božia vôľa – Boh je pôvodcom všetkého dobrého aj zlého. Príchod takýchto „zvláštnych“ detí na svet môže byť skúškou od Boha a tú treba prijať s pokorou. J. Tesák Mošovský kladie do protikladu pohanské chápanie, keď podľa nejakého pohanského autora „Iuxta unum bonum, duo mala ponit Deus mortalibus. Sapiens bona profert, et ornat, mala tegit, et dissimulat“,¹² a kresťanské chápanie, podľa ktorého popri jednej zlej veci Boh dáva tisíc dobrých vecí: „Iuxta unum malum, mille bona ponat Deus.“¹³

Druhá príčina „nepodarených“ pôrodov je satanská. Býva následkom porušenia manželského sľubu, smilstva a cudzoložstva. Znetvorené deti sa rodia bezbožným matkám alebo takým, ktoré obcujú s diablom. Jednu ženu satan priviedol k tomu, že bola svojmu mužovi neverná s černochoom („mauřenínem“), a narodili sa jej dvojčatá, pričom jedno z nich bolo čierne. Plínius (lib. 7, cap. 11) nazýva taký prípad „Epikysin, id est superfetatione[m]“. Takzvaná superfetácia (z géckeho slova fetus – plod) je z medicínskeho hľadiska reálna, avšak veľmi zriedkavá. Ide o oplodnenie druhého vajíčka, keď je v maternici už plod, čiže vajíčka nepochádzajú z toho istého cyklu. K tomu uvádza J. Tesák Mošovský mnoho bizarných a s témou zdanlivo nesúvisiacich príkladov, pri bližšom pohľade sa však ukazuje, že súvisia s reprodukčným správaním človeka, jeho odklonom od „tradičnej“ kresťanskej morálky, ktorá kládla dôraz na plodenie detí v legálnom zväzku. Dnešná optika, historické a medicínske poznanie naznačujú aj reálny základ týchto príbehov.

Zaujímavé rozprávanie o žene, ktorá sa zmenila na muža, cituje J. Tesák Mošovský z publikácie *Theatrum vitae humanae* (lib. 2, fol. 280), ktorej autorom je novolatinský básnik Jean-Jacques Boissard (1528 – 1602): „Item, in quodam oppido Lusitaniae, puella quaedam genere nobilis erat, cui nomen Maria Pacheca erat, quae cum aetate pervenisset, in qua mulieres primum menstrua emittere solent, vice mensiu[m] priapum, usque ad id tempus latinitatem extra jecit. Et sic ex faemina factus est masculus, et Virili toga indutus, ac sacra aqua respersus Manuel fuit vocatus. Qui ad Indos perveniens, et dives ac clarus factus, postea ad suos rediit, et uxorem duxit, imberbis tamen, usque ad finem

12 „Popri jednej dobrej veci dáva Boh smrteľníkom dve zlé veci. Múdry človek vynáša na povrch dobré a ozdobuje sa nimi, zlé, naopak, odkladá a skrýva.“

13 „Popri jednej zlej veci Boh dáva tisíc dobrých vecí.“

viatae mansit.“¹⁴ Samotný príbeh je pravdepodobne sekundárnou interpretáciou minimálne dvoch iných exempli. María López de Mendoza y Pacheco bola reálnou postavou, bola to šľachticná, ktorá v rokoch 1521 – 1522 viedla povstanie komunardov v Toledskom kráľovstve. Dobové pramene ju označovali za šialenú, čarodejnicu a „manžela svojho manžela“ (Fleming 2018: 257-277). Na druhej strane tu však možno vnímať aj narážku na hermafroditizmus, ktorý bol popísaný už v období antiky a je následkom poruchy vývoja plodu v maternici. Ide o abnormálnu determináciu a diferenciaciu pohlavia, keď takýto jedinec má pohlavné znaky oboch pohlaví. Pri niektorých formách sa môže hermafroditizmus prejaviť až v adolescencii alebo skorej dospelosti, a to poruchami menštruačného cyklu, zvýšeným ochlpením či inými symptómami (Greenberg 1999: 277-278).

Tretou príčinou príchodu znetvorených detí na svet je „monstrosa nostra vita et atrocita peccata“ („náš obludný život a temné hriechy“). Táto časť je kritikou mravov všetkých spoločenských vrstiev. J. Tesák Mošovský tu mnohými latinskými citátmi dokladá, že ľudia si navzájom robia zle a sú za to potrestaní. Manželstvo považujú za akýsi jarmok; jedia, pijú, vyhľadávajú pôžitky: „zvlášť ponévaď již časův těchto málo kdo komu v loži manželském věrnost zachováva, ale hůře, naopak, rozmáhá sa smilstvo, cudzoložstvo a opilstvo. Chlipnosti neřádné se rozmáhají hůře nežli hovada v řeči i v skutcích živi bývají, jedni druhým nic dobrého nevinšují, vespolek sobě lají, zlořečí, sebe divně proklínají, a mnozí i ten obyčej, aby čerta porodila, říkati mají.“ Muži chodia po šenkoch a ženy sa starajú o všeličo, len nie o to, aby mali deti. J. Tesák Mošovský spomína aj ženy, ktoré sa vydávajú vo vyššom veku a tvrdia, že ešte môžu mať deti, toto však necháva na rozlúštenie mudrcov, pretože existuje veľa biblických príkladov rodičiek vo vyššom veku.

Znepokojuje ho, ako sa ženy obliekajú. Keď sa Česi obliekajú po vlašsky,¹⁵ ženy a panny nosia mužské klobúky, rodia sa im deti zrastené hlavami. Kritizuje vydaté ženy, ktoré nechodia zahalené, tie sú podľa neho ako kobyly bez uzdy. Žena nemá nosiť mužský odev a naopak.

Ľudia vo všeobecnosti majú prevrátené mravy. Majú radšej blázna, kaukliara a pletichára ako svojho kňaza, ktorý býva nazývaný „všetečným tlampačom“. Nemajú zlútovanie s inými, každý hľadá len na seba a druhému nedopraje. J. Tesák Mošovský kritizuje aj kňazov, lebo mnohí sa správajú tak, aby ulahodili skôr ľuďom než Bohu.

Kriticky sa vyjadruje aj k ľudovej mágii (čarovaniu, zaklínaniu a zlorečaniu). Najmä tehotné ženy si majú dávať pozor na to, čo hovoria a čo si myslia, pretože sa to môže odraziť na novorodencovi. Tu už prechádza k aktualizácii a k príbehu, od ktorého sa kázeň odvíja. O žene, ktorá porodila hlavami zrastené

14 „V akomsi meste Lusitania (Calais) žilo tiež dievča z istej šľachtickej rodiny, volalo sa Maria Pacheca. Tá sa po dosiahnutí veku, v ktorom ženy zvyknú po prvý raz dostať menštruáciu, v priebehu mesiacov zmenila na chlipníka a v tomto čase odhodila dobré mravy. Tak sa zo ženy stala mužom. Obliekol sa do mužského rúcha, pokropili ho svätenou vodou (pokrstili) a nazvali ho Manuel. Takto sa dostal do Indie, zbohatol a preslávil sa. Potom sa vrátil k svojmu ľudu a oženil sa s manželkou a až do konca života si neoholil bradu.“

15 V texte slovo španielsky používa zároveň s výrazom vlašský ako jeho vysvetlivku (v skutočnosti vlašský = taliansky).

134 dvojčky, bolo vraj známe, že keď sa jej zdalo, že má ťažké brucho, často hovorievala, že by tie deti nosila radšej v hlave. Jej muž vraj veľa hrešil a klial, za čo bol aj od vrchnosti trestaný. V závere však dodáva, že ľudia radi cudzie hriechy pretriasajú a na svoje nedbajú, hrešia teda všetci.

V štvrtej časti (O čtvrtém), ktorú by bolo možné považovať aj za takzvané *applicatio* (uistenie v pravde, odvrátenie od nesprávneho učenia, potešenie v kríži, povzbudenie k viere, láske a nádeji), autor napokon rieši dôvody, prečo k takýmto javom dochádza. V prvom rade si myslí, že veľký výskyt fyzických anomálií v nejakej krajine predpovedá aj vojenské, politické alebo iné závažné spoločenské zmeny, takže veľké zmeny treba očakávať aj v Hradeckom kraji. Druhý dôvod súvisí s tým, že Boh tým, že dopúšťa rôzne anomálie, pripomína deň posledného súdu, keď sa zmení všetko na zemi aj na nebi. Tretím dôvodom je, že Boh týmto spôsobom nabáda ľudí k pokániu a ako štvrtý dôvod J. Tesák Mošovský uvádza, že je nutné vidieť takúto „nepodarenú“ pôrodu ako výstrahu, aby ľudia žili v usporiadanom manželstve a najlepšie, ako vedľa. Posledným, piatym dôvodom – ide zároveň o *conclusio* (opakovanie, napomenutie, pranie) – je to, že veriaci majú mať na pamäti, že je nevyhnutné ctiť si rodičov a vychovávateľov. Celá časť je ilustrovaná mnohými príkladmi abnormálnych a bizarných novorodencov známych z antiky a zo stredoveku a je zakončená modlitbou.

Pre niektoré žánre humanistickej literatúry, napríklad aj pre mravoučné traktáty, bolo typické využívanie rôznych zdrojov, o ktoré sa autori vo svojej argumentácii opierali. Pretextami mohli byť pasáže z Biblie, patristických, antických a pseudoantických textov, legendy, kroniky, historiografické diela a podobne (Soleiman pour Hashemi 2022: 560). Neraz tak vznikali veľmi zaujímavé kompiláty (čo vidno aj v Mošovského kázni), z ktorých bolo možné vydedukovať množstvo rôznych kultúrno-historických informácií. Exmplá mali veľkú argumentačnú silu, hoci (ako sa ukazuje na základe analýzy kázne J. Tesáka Mošovského) exemplové intertexty sú v ranonovovekej homiletike, a to i z hľadiska žánru svojho pretextu, často len v krátkosti spomenutými motívami, v ktorých nemusí byť použitý úplný naratív príbehu, primárne je ilustratívne využitie vybraných motívov (Soleiman pour Hashemi 2022: 568).

J. Tesák Mošovský sa reálnemu príbehu, ktorý vytýčil v názve kázne, venoval pomerne stručne. Prínosom pre historické, demografické i etnologické bádanie je skutočnosť, že použil viac ako dvadsaťpäť historických príkladov opisujúcich takzvané „zvláštne“ pôrody. Ďalšie množstvo príkladov sa týkalo starších rodičiek, rodičiek viacerých detí alebo rodičiek, ktoré pri pôrode zomreli. Text kázne síce stavia na kurióznej udalosti, ale jeho zameranie je didaktické. Má čitateľov poučiť, varovať a priviesť k správne kresťanskému životu. Úlohou citovaných historických údajov bolo „delectare, movere et docere“ – zapôsobiť na čitateľa (vyvolať v ňom hrôzu, strach, súcit, bázeň pred Bohom), no takisto ukázať autorskú erudíciu a rozhľad. Aby J. Tesák Mošovský dodal vážnosť svojim tvrdeniam, uvádza presné datovanie, mená a spoločenské postavenie žien, o ktorých píše. Pre protestantov, avšak nielen pre nich, bola v tomto období Biblia ešte stále základnou lektúrou. Z nej čerpali príklady a argumenty nie iba v teologických polemikách, ale opierali sa o ňu aj pri výklade akejkoľvek inej témy. J. Tesák Mošovský vložil do svojho spisu množstvo odkazov na Bibliu v latinčine aj češtine (Rimanom 8; Genezis 3, 29-30; Matúš 6 a 7; Ján 16, žalm

27, 127, 128; List Efezanom 6; Kniha sudcov 8 a 12 a ďalšie). Okrem toho sa opiera o cirkevných otcov sv. Augustína a sv. Bazila (Veľkého), exkomunikovaného kňaza Sabellia, antického filozofa Aristotela, stredovekého perzského filozofa Avicennu, flámskeho protestantského duchovného a humanistu Jacoba Meyera aj humanistického filozofa Ludovica Vivesa.

V analyzovanej kázni J. Tesáka Mošovského sa potvrdzuje aj pomerne známa téza, že ranonovovekí kazatelia nepracovali spravidla *ad fontes*, ale čerpali najmä z rôznych kazateľských príručiek a iných sekundárnych prameňov, v ktorých nachádzali texty exempliel aj ich pramenné určenie v porovnaní s pôvodným zdrojom už čiastočne pozmenené (Soleiman pour Hashemi 2022: 561). J. Tesák Mošovský očividne čerpal argumenty z rôznych zdrojov, niekedy i sprostredkované inými autormi, a tak sa ich podstata neraz posúvala do absurdných rozmerov. Tým vznikali aj rôzne nezrovnalosti napríklad v geografickom určení udalostí. Ukazuje sa tiež, že vo využívaní zdrojov sa orientoval skôr na zaalpských (európskych) autorov, hoci iste poznal prípady z domáceho (uhorského) prostredia. Napríklad v roku 1599 vyšla v Prahe tlač, ktorej súčasťou bol opis „hrozného zázračného pôrodu“ ženy, ktorá v Hornom Uhorsku, v meste Varadín, porodila „místo dítěte takovou obludu jakž tady vymalovaná jest živou na svět s velikou bolestí a žalostí“ (Knihopis č. Ko6477).

Židovskí rabíni pod pojmom „kázanie“ chápali výklad zákona v mravoučnom zmysle (Novotný 1959: 323-324). Podobný bol aj pohľad J. Tesáka Mošovského. To, čo sa dnes vníma ako genetické anomálie, vývojové poruchy a hendikepy (napríklad novorodenci bez končatín, s atrofovanými údmi, výrazne ochlpené deti, hydrocefalus a iné), sa nepochybne v percentuálne veľmi malom množstve vyskytovalo aj v ranonovovekej populácii a malo to svoje reálne príčiny (alkoholizmus, podvýživa, infekcie, nedostatočná hygiena a podobne). V prostredí autorov, ktorí získali vzdelanie na utrakvistickej Karlovej univerzite, respektíve boli výrazne ovplyvnení luteranizmom a melanchtonizmom, sa tieto javy vždy dávali do súvislosti s „narušeným poriadkom Božieho stvorenia“ (Storchová 2021: 327-336). Pôrod akýmkoľvek spôsobom hendikepovaných detí sa považoval za nešťastný práve preto, že bol dôkazom hriechu a narušeného prirodzeného Božieho poriadku. Mohol však byť aj predzvestou ďalších, ešte horších udalostí. Hoci nie je potvrdená informácia, že by J. Tesák Mošovský študoval vo Wittenbergu, v jeho diele sa odráža aj pohľad na „poriadok Božieho stvorenia“ typický pre absolventov wittenberských štúdií, respektíve stúpencov učenia Filipa Melanchtona (1497 – 1560), ktorí písali vo vernakulárnom, českom jazyku (Storchová 2021: 327-336). Možno to sledovať v celkovej kritike ľudských mravov, ale aj parciálne, keď pri jednotlivých exemplách J. Tesák Mošovský zdôrazňuje niektoré hriechy (napríklad nadmerné pitie alkoholu, nenáležité správanie žien, nosenie nevhodného odevu, cudzoložstvo, preklínanie, zlorečenie a podobne).

Žáner kázne jasne naznačuje, že spis J. Tesáka Mošovského je mravoučným dielom a nemal ambíciu byť lekárskej pojednaním, hoci autor sa iste stretol s prírodovednými dielami Plínia Staršieho, ktorého poznatky využil len v súlade so svojím mravoučným zámerom. Na jednej strane vo svojom texte uvádza množstvo povier a nereálnych príbehov, na druhej strane využíva a sprostredkúva poznanie svojich predchodcov. Množstvo príkladov, ktoré pozbieral, je naozaj úctyhodné. Zásadným konštatovaním je, že bol prvým a na

- 136 dlhý čas aj jediným autorom pôvodom z územia dnešného Slovenska, ktorý sa danou problematikou zaoberal. Až takmer po stodvadsiatich rokoch sa rovnakej téme, ibaže už na inej, vedeckej úrovni, venoval Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), ktorý v spise *Observationes anatomico-medicae, de monstro bicorporeo virgineo* (Anatomicko-lekárske pozorovania o prípade telesne zrastených a znetvorených dievčat, 1723) podáva najexaktnejší zachovaný anatomický opis siamských dvojčiat (Hamar 2017).

Pramene/elektronické zdroje

PRAWDIWE Wyspánij. O nezdárném porodu dwau Děwčátek / wrchy Hlaw srostlých kteréž se w Kragi Hradeckém půl mjle od Města Jaromiře / a půl mjle od Kralowa Dworu na Gruntech Urozeného Pana P. Wáclawa Albrechta Ewsebia z Waldssteyna w Wsy Slotowě w třetij Neděli Adwentnj [= 16. prosince] o půl noci na Pondělíj [= 17. prosince] Léta pominulého 1607. spolu z gedné Matky narodili a podnes obě gsau žiwé. Kázanij w Městě Hradcy Králowé nad Labem w Neděli prwni po Třech Králjch [= 13. ledna 1608] w hlawnjm Kosteie učiněné / a wydané: Od Kněze Giřijka TESáka Mossowského přednijho téhož Města Zprávce Cyřkew-nijho. Pánle ChrIstowaV Kázni nepohrDegMe [= 1608]. Wytisštěné w Starém Městě Pražském u Danyele Sedlčanského. (1608). Praha: Daniel Sedlčanský nejstarší, 1608, A4 – C4 [= XII] ll.; 4°.

Literatúra

- BRTÁŇOVÁ, Erika – ŽEŇUCHOVÁ, Katarína – KAMENČÍK, Marián, ed., 2024. *Kazateľská tvorba, jej recepcia a stimuly: zborník štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava 21. 11. – 22. 11. 2023. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. ISBN 978-80-572-0447-3.
- FINK DE BACKER, Stephanie, 2004. *Power and Gender in Renaissance Spain: Eight Women of the Mendoza Family 1450-1650*. [s. l.]: University of Illinois Press. ISBN 0-252-02868-6.
- FLEMING, Gillian B., 2018. *Juana I: Legitimacy and Conflict in Sixteenth-Century Castile*. [s. l.]: Palgrave Macmillan. ISBN 978-3-319-74346-2.
- GREENBERG, Jerald, 1999. Defining Male and Female: Intersexuality and the Collision Between Law and Biology. *Arizona Law Review*, vol. 41, pp. 277-278. ISSN 0004-153X.
- HAMAR, Tomáš, 2017. Ján Justus Torkoš a jeho spis *Observationes anatomico-medicae, de monstro bicorporeo virgineo*. *Farmaceutický obzor*, roč. 86, č. 6-8, s. 120-128. ISSN 0014-8172.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana, 2017. Latinská humanistická literatúra v 16. storočí na Slovensku a jej vzťah k českému kontextu (Martin Rakovský a Juraj Koppay). *Bohemica Litteraria*, roč. 20, č. 1, s. 8. ISSN 1213-2144.
- NOVOTNÝ, Adolf, 1959. *Biblický slovník*. Praha: Kalich.
- REIS, Elizabeth, 2009. *Bodies in Doubt: an American History of Intersex*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. ISBN 978-0-8018-9155-7.
- SLÁDEK, Miloš, 2017. *Slovo ze srdce jejich... aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha: Památník národního písemnictví. ISBN 978-80-87376-36-2.
- ŚEOWNIK literatury staropolskiej: średniowiecze – renesans – barok, 1990. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich. ISBN 83-04044-26-9.
- SOLEIMAN POUR HASHEMI, Michaela, 2022. Kontexty ranénovovekého exempla: možnosti ďalšieho bádání. *Slovenská literatúra*, roč. 69, č. 6, s. 556-568. ISSN 0037-6973.

- SOLEIMAN POUR HASHEMI, Michaela, 2024. Poznámky k dedikacím raně novověkých kázání. In BRTÁŇOVÁ, Erika – ŽEŇUCHOVÁ, Katarína – KAMENČÍK, Marián, ed. *Kazateľská tvorba, jej recepcia a stimuly*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, s. 60-69. ISBN 978-80-572-0447-3.
- SOUKUP, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika, ed., 2019. *Z dejín kázňovej prózy I*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1781-5.
- STORCHOVÁ, Lucie, 2011. *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praha: Scriptorium. ISBN 978-80-87271-23-0.
- STORCHOVÁ, Lucie, 2021. *Řád přírody, řád společnosti. Adaptace melanchthonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Praha: Scriptorium. ISBN 978-80-7649-000-0.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela, 2023. Juraj Tesák Mošovský – a humanist whose works were forgotten twice. *Roczniki Biblioteczne* 66/2022. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 43-54. ISSN 0080-3626.

Elektronické zdroje

- Kázání. In *Encyklopedie knihy*. Dostupné z: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=K%C3%A1z%C3%A1n%C3%AD&oldid=17255>
- Kázeň. In *Encyclopaedia Beliana*. Dostupné z: <https://beliana.sav.sk/heslo/ka-zen>
- KPS – *Databáze Knihopis*. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS

Mgr. Angela Škovierová, PhD.

Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov

Lekárska fakulta Univerzity Komenského

Špitálska 24

813 72 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: angela.skovierova@fmed.uniba.sk